

Kinda István Csaba

Egy szóke, szép leány

A Végzet Asszonyának archetípusa egy moldvai hiedelemszövegben

Az emberiség az életét komplex, kollektív képek alapján éli meg. Ezek a képek – archetípusok – minden ember pszichéjében föllelhetők, a világ bármely pontján megegyezik megjelenítésük és jelentésük. Az arche-tipikus szimbolizáció által kialakított képek jelentése mindig ugyanabban a szimbolikus konstellációban mozog, a képek jól meghatározott logika szerint konnotálják egymást. Ezek a képek az egyén tudatalattijának különböző megnyilvánulásaiban (álom, látomás), valamint a kollektív tudatlan termékeiben (mitosz) jutnak kifejezésre. A csángó falvak mélyen katolikus hitű lakói számára a látomások az élet szerves részét képezik. A látomások központi alakja leggyakrabban Szűz Mária vagy bármelyik, felső világból származó szent, de lehet valamilyen alvilági lény vagy maga a *feteke*, az ördög. Az egyszer formát öltő látomások nagyjából megegyeznek, viszonylag változás nélkül reprezentálódnak a moldvai csángó és a moldvai román falvakban. (Pozsony 1998. 72–81.) A meggyőződéses, mély vallásos érzület erőteljessége és a csoda utáni vágyódás intenzív fokozódása teszi lehetővé, hogy szinte bárkinek kialakulhat valamiféle kapcsolata a „másik” világgal. Ezek a víziók biztonsági szelepként a psziché egyensúlyi helyzetének megeremtését teszik lehetővé egyéni és közösségi szinten egyaránt. A legbuzgóbb híveket is megkísérti a Gonosz valamilyen alakban, de az ők esetükben legtöbbször a szentek jelzései vannak túlsúlyban. A vallásos, de a templomot, a szakrális teret ritkábban látogató és a szakrális időt ritkábban átélő csángó hívők élete folytonos küzdelem az alvilág állandóan kísértő lényeivel. Számukra egy-egy Mária-látomás egész életükre kihat, megerősíti hitükben, újult erőt biztosít a kísértővel való további harcban. A néphitben gyökerező hiedelemleányok, a napszakok különböző fázisaiban a föld másvilági benépesítői nemcsak hiedelemmondákban, -történetekben jelennek meg, hanem víziószerű, átélt eseményekként beállított elbeszélésekben is. A hiedelemalakok legnagyobb hányadának tér- és időhasználata kötött: vannak, amelyek csak erdőn vagy mezőn, bizonyos meghatározott napszakban jelennek meg (vadleány, erdei ember), mások folyók, tavak közelében. Némely hiedelemleány cselekvési tere sokkal tágabb: erdőn, mezőn éppúgy megtalálható, mint a falvak utcáin vagy éppen a házak körül (boszorkány, szépasszony, gonosz törpe). Érdekes, ugyanakkor érthető, hogy cselekvéseik a természetben magányosan járó ember – juhász, vadász, utazó, mezei munkát egyedül végző ember – ellen irányulnak. Jelzések látomások formájában bizonyos határhelyzetek-

ben érik az embert, ilyenkor állapotára az időnkívüliség jellemző, felfüggesztődik személyes profán léte és szakrális dimenziók közé lép át. Ezt az elkülönítés fázisa előzi meg, amikor a profán létől eltávolodik, majd a marginális állapot – a tulajdonképpeni találkozás a transzcendenssel (a látomás pillanata) – után az egyén visszavezetődik a profán világba. Ez a séma az *átmeneti/beavató* rítusok három legfőbb fázisát tartalmazza, a dolgozat alapjául szolgáló, egyéni vízió alapuló hiedelemtörténet elemzésének is ez az egyik fő szempontja. A biztonságos és érthető elemzés megköveteli a hiedelemszöveg teljes ismeretét/ismertetését, ezért alább az elemzett hiedelemtörténetet próbáljuk – elhangzásához hűen – visszaadni. A látszólag egyedi látomástörténet központi archetípusának kompozíciós elemeit, motívumait az archetipális mítoszelmélet legfontosabb eredményeinek, módszereinek segítségével próbáljuk meg elemezni.¹ A hiedelemszöveg behatóbb vizsgálata során kiderül, hogy ezeknek a képeknek, szimbólumoknak elterjedtsége igen tág, előzményei a legősibb korokig nyúlnak vissza.

A történet Moldvában végzett saját gyűjtés eredménye, adatközlőm a 33 éves, külföldön is többször megfordult, két évet Ausztriában töltött Zsitár Wilhem. A nyugati kultúra e csángó fiatalember világképét, hiedelemrendszerét nem befolyásolta negatívan – amint az esetleg várható lenne –, „világjárásának” eredményeként kibővült hiedelemalakjainak mozgástere, amelyek most már nemcsak az otthoni, moldvai környezetben, hanem az osztrák és észak-erdélyi hegyekben is felbukkannak. Történeteit (kettőt sikerült magnóra venni) otthon sem mondta el, attól tartva, hogy nem hiszik el, érdeklődésünket látva mégis elmesélte, előrebecsátva, hogy mindez vele megtörtént, „*ez az én történetem*”.² Nem tekintem feladatomban (minthogy nem is az) a történet hitelességét bizonyítani vagy cáfolni. A benne felbukkanó hiedelemleány, legyen az isteni vagy démoni természetű, a hívő ember vallásos világképébe szervesen illeszkedik. Az elbeszélte esemény ugyanúgy megtörténhetett volna otthon, Moldva tájain is, de a tény, hogy távol, máshol történt, legitimizálja, hogy ez nemcsak amolyan lokális kötöttségű, fantasztikus, álomszerű elbeszélés, nemcsak az archaikus világ archaikusabb mentalitású embere képzetének szüleménye (hiszen név szerint említett tanúk vannak rá), hanem máshol is megtörténhet és meg is történt valóság. Mégis, az elbeszélés motívumaiból kiformálódó archetípusok, mivel valóságos archetípusok, nem mutatnak eltérést a világ kultúráiban föllelhető más archetípusoktól, bármilyen egyedi és valóságos is e történet, szimbolikája erős hasonlóságot mutat a világ kultúráinak ha-

¹ Dolgozatom gyakorlati jellegénél fogva nem bocsátkozhatom a különböző szimbólum- és archetípus-értelmezések, archetipális mítoszelméletek és -kritikák ismertetésére.

² Egyik néprajzkutató kollégámmal halottak napi szokásokat gyűjtöttünk, ennek kapcsán került elő a történet.

gyományaiban megőrzött archetipális rendszerek szimbolikus reprezentációival.

1. Zsitár Wilhem³ hiedelemtörténete

„Ez az én történetem. Elmentem Nagybányán, a vadászokkal elmentünk vadászni. És én hajtó voltam, tudod, a vadakat hajtottam, a disznókat meg ilyen... összevissza. Aztán látom, ilyen patkó, mind a lónak, tudod. Oszta mondom egy vadásznak, mondom, Györgynek hívták, mondom: hé György, mondom, menjünk el, nézzük meg, mi ez a patkónyom, mondom, ez a lóláb, lónyom. Aszongya nekem, te, ne menjél, azt mondja, met azt mondja, ez csak egy rend, mind a lónak van, tudod, négy lába. Mondom, há mondom, mejek utána. Mondom, mejek a nyom után. Jön a kutya, megszimatolja... Ez friss nyom, azt mondja [György]. Jól van, mondom, menjünk utána. Há, azt mondja a vadász, azt mondja, nem csak mi megyünk, még jönnek. (Sokan vótunk, vagy tizenöten vótunk.) Még elveszek, azt mondja, vagy három-négy vadászt, azt mondja, és elmegyünk, hogy ne menjél egyedül. Mikor hogy megyünk a hegyen felfelé a nyom után, megyünk, megyünk – én elől voltam. Ők féltek; vót puskájuk és féltek. Aztán én mentem szépen fel a hegynek neki, s egyszer egy ilyen lyukból kijön egy szép leány, fehér ruhába. Mikor én megláttam, elképedtem, mondom, hát ez nem igaz. De én a lábait nem láttam, érted, met hogy vót a gödörbe, tudod. Egy szőke, szép leány. Visszakiabálok ezeknek, mondom, hej, mondom, gyertek, mondom, hamar. Valami van. Azt mondja, mi van hej, azt mondja. Mondom, nézzétek csak... de uljan szépen, így ült a kezeivel [karba tett kézzel], érted, és nem fújt semmi szél, semmi, és a haja így szépen lebegett, igen, mintha fújt volna a szél, érted. Azt mondja izé, az egyik vadász, azt mondja, gyere menjünk innen, azt mondja. Noked van puskád, mondom, a többieknek es van. Hiába, azt mondja, met a puska, azt mondja, nem jó semminek. Mondom, na, fiatalok vótunk, na, vadászok; mondom, nem látod, milyen szép leány? – mondom, hazaviszem. Azt mondja, te bolond vagy... És mentem felfelé hozzá. Aztán hívott oda, tudod. Ez megfogta a kezemet a vadász, érted, azt mondja: vedd a puskát a kezedbe, azt mondja, és menj, azt mondja, golyó van, minden, menjél, azt mondja. Mikor értem fel hozzája, szépen láttam felfelé a lábát. Mikor megláttam, eddig volt a izé, a fehér, a fehér szoknya, de hosszú szoknya, fehér [lábszárközépig], és vékonyan volt felöltözve, és hideg volt; azon gondolkoztam..., mondom, ilyen vékonyan van felöltözve ilyen hidegbe, valami nem stimmel. Hogy megyek, megyek, megyek, eccer há látom én neki a izét, a lábait: innen lefelé lólába volt [bokától]. Én mikor megláttam, visszafor-

³ Szül. 1968, Trunk, Moldva. Mivel valamelyest ismeri a magyar köznyelvet is, velünk egy „köznyelvesített tájnyelven” beszélt.

dultam, futni lefelé, ezek már a gödörbe (völgyben) voltak a vadászok. Met hogy ideadta a puskát, ezek elmentek, azt mondja, csinálja, amit akarsz, de mi megyünk. Mikor én megláttam a lábait, futni lefelé a izén, a hegyen lefelé, úgy mentem, mind a izé, mind a sündiszó, érted, mikor estem, mikor keltem. De hiába, mert én hogy futtam, mintha levegőbe jött utánam, érted. Mikor hátranéztem, akkor ilyen fent vót a földtől [20–30 cm]. Hát ez nem igaz! Megálltam, hogy leestem, megbotorkáztam egy fába, és leestem és visszanéztem. Há ő tíz méterre vót mögöttem. Mondom, hát ez nem igaz. Aztán örökké hívott vissza, érted, hogy menjek. De nem beszélt velem, érted, velem nem beszélt. Csak hívott a kezivel. Olyan szép csinos nő volt, mondom, hát ez nem igaz, mondom. [...] Na, felkeltem, és megint futás lefelé. De hiába futottam lefelé, mert ő örökké utánam jött. És levettem a puskát a hátamról, és hozzája fordítottam. És mondtam neki: ne közeledjél, mondom, me lövök. Osztán elkezdett beszélgetni, de nem nagyon értettem. Valami... csak annyit értettem, hogy gyere hozzám, ilyesmiket, de valami... olyan, mintha varcsogott, mintha... mind egy gyerek, érted. Mind egy kisgyereknek, mikor elkezdi kiabálni, érted, és azért nem értettem, hogy mit akar. Aztán amikor hozzáfördítettem a puskát, akkor elkezdett beszélni, kiabálni, mint egy kisgyerek. [Milyen nyelven beszélt?] Románul, románul beszélt... Aztán hátat fordított, és szépen ment fel a hegyen, érted. De hogy ilyen magas volt a földtől, ilyen tíz centi, húsz centivel magasabb, feljebb volt a földtől, hogy mikor visszafordult, a földön ment. És én elnéztem, és én boldog fejem, el kezdtem menni utána. Há igen, me csinos volt, tudod, na, mondom: te mész, mondom, én is mejek utánad. Aztán, hogy ment felfelé a hegyen, mentem a puskával utána, lesett visszafelé, hogy én megyek utána. Aztán csak egyszeriből visszafordult. Szembefordult, aztán azt mondja, na menjek, menjek, menjek hozzája. Én nem közeledtem, érted, voltam vagy tíz méterre tőle. Mondom, hát ez nem igaz, ecceribe visszafordult, mondom, hát ezt ki csinálja meg?...

És eccer jön a vadász, amelyik ideadta a puskáját, érted-é, s meglátott, aszongya, hogy én beszélgettem véle. Én beszéltem most már vele, de ő nem beszélt, érted. S nem csinált semmit. És meglátta ezt a vadászt, hogy jön fölfelé, megfordult, és ment neki, felfelé a hegynek, a hegy tetejire. Én is mentem utána. Mikor a hegy tetején volt, akkor többet nem láttam. Megfordultam, az a vadász kiabált utánam, hogy menjek vissza, adjam vissza a puskáját, visszafordultam, hogy beszéljek a vadászal; mikor visszafordultam, az a nő már nem volt sehol. Eltűnt.”

2. Szimbólum- és archetipális elemzés

Az események kontextusa, az elkülönítő fázist, a marginális állapotot és az aggregációt magába foglaló, beavató rítusként értelmezhető vadászat a

birtokbavétel szimbóluma. Mint az ember legősibb mestersége, a vadászat célja elsősorban a létfenntartás, de a férfias erődemonstráció és az asszonyyszerzés is.⁴ A mitológiai kultúrhős a sötétség állata ellen harcol az igazság fegyverével, a vadászat, a harc tehát elsősorban maszkulin jellegű pozitív cselekvés. Az erdő, ahol a vadászat folyik, a természet templomaként a beavatás, a mágikus cselekvések színtere, ugyanakkor az eltévedés és a halál veszedelmét rejt magában. A történet központi motívuma a „másik” világból érkezett lány. A mitikus felfogás a világot vertikálisan három kozmikus rétegre tagolja: felül van az Ég, az istenek tartózkodási helye, középen a Föld, az emberek világa, alól pedig az alvilág, a gonosz lélek, az ördög hazája. A középső világot mindkét irányból jelzések érik, a másvilági erők beavatkoznak az ember életébe. A tét: az ember lelke. A két transzcendens világ képviselői a középpontban találkoznak, az ember azért lehet tanúja oly gyakran a természetfölötti megnyilvánulásának, a hierophániának. (Eliade 1987.)

Kezdjük talán az első, a beavató rítus elkülönítő fázisaként értelmezett *távozás*, az „elmentem” szimbolikájával. Egy hely elhagyása mindig elszakadás valamitől és valami felé közeledés. Attól függően, hogy az elmozdulás milyen irányú, más-más értelmezés kapcsolódhat hozzá. Gilbert Durand szerint egyedül a felfelé irányulás az egyetlen olyan törekvés, amelynek pozitív spirituális jelentése van. (Durand 1977.) A hegyre való kapaszkodás, a felfelé menés a profán létől való eltávolodást, a másvilágba való bocsátkozást szimbolizálja. A felfelé haladás a felemelkedéssel mutat hasonlóságot, ez szellemi megtisztulásként az abszolút valóság felé vezető utat jelképezi. A metafizikai megismerés felé vezető út a hegyre, felfelé vezet. (Eliade 1997.) A felemelkedés mindig a megdicsőülésre, az isteni közelségre való törekvés, a megtisztulás, megszentelődés, megszabadulás az isteni erő által. A *hegy* a három világ középpontjában helyezkedik el, különböző mitológiákban az emberi világ középpontját is ez alkotja. (Eliade 1991a.) A három világ közötti átjárhatóságot tökéletes *axis mundi*ként biztosítja: csúcsa a fellegekbe tör, az istenek szférájába, lábánál a gonosz erők lakoznak, a hegyoldal az emberi cselekvések színtere. Némely kultúrában a hegy a világfa szerepét tölti be, másokban ezen áll a világfa.⁵ A misztikus felemelkedés lehetőségét rejt, égi lajtorjaként szolgál, amely egy magasabb létforma felé vezet. Minden ember öntudatlanul is a középpont felé törekszik, hogy részesülhessen a szentségből. (Eliade 1997. 68.) A hegyre való utazás, és általában az utazás a változásra törekvés, az igazság keresése, a tudattalanba való elmerülés és a lelki központ keresésének szimbóluma.⁶ A hegy jelképisége a szent hegy szimbolikáját is

⁴ A vadászat archetipikus szimbolizmusa jól kifejeződik a csodaszarvas mondában is.

⁵ Hoppál et alii (szerk.) 1997. (*hegy*)

⁶ Chevalier–Gheerbrant 1994. (*căltătorie*)

magába olvasztja, ez az isteni megnyilatkozás – hierophánia – színtere, az ide való feljutás már önmagában is beavatással ér fel; iniciációról lévén szó, a rituális cselekmények helye. A mitológiákban a hegy mindig a transzcendens felé vezető út, pozitív és férfias, fallikus jelleget hordozó szimbólum. A hegyen történő iniciáció/vadászat következő motívuma a *nyom*. Ez a női jellegű princípium az *egészet* szimbolizálja, az egész ember, isten vagy állat helyett áll, a jó vadász képes a nyoma után felkutatni zsákmányát.⁷ A nyom tehát áruló jellegű, vadászunk is ezt követi, de egyelőre még titok övezi a nyom létrehozóját. A nyom történetünkben a csábítás első formájaként jelentkezik. Az ismeretlentől való félelem még inkább kíváncsvá teszi az embert; a nyomot követve a vadász csak ösztönös megismerési vágyát próbálja kielégíteni. Útja az ismeretlen üldözésében a központ (hegycsúcs) felé vezet, M. Eliade egyik könyvében ezt a tudás és a saját lénye felé vezető útnak tekinti. (Eliade 1991b.) Más nézet szerint az ismeretlen utáni vágyakozásra a Sátán is ösztökélheti az embert: megzavarja a menny parancsolatait, melyek meghatározott erkölcsi magatartást tesznek lehetővé. (Seligmann 1997. 143.) Minél inkább emelkedik a hegyen fölfelé, annál inkább merül el a transzcendensben, amelynek végén már maga a transz képviselője, a másvilági lény tűnik fel. A vadász fölfelé vezető útja, magára hagyatottsága, az ismeretlentől való meghökkenése a mitológiák kultúrhéroszaira emlékeztet. Az igazságért harcoló, pozitív kultúrhős-vadász női megfelelője, ellentéte a negatív jellegű vadászó nő, ez a jóságos Földanya képétől eltérően a véres feminitás prototípusaként jelenik meg és a *Végzet Asszonyának* archetípusába épül be. A hirtelen felbukkanó lány meghökkentő megjelenése – szőke haj, fehér ruha, lóláb – a lány isteni, ugyanakkor ördögi, ambivalens jellegére utal. Magán hordja az idő, az elmúlás minden jegyét. A *hosszú haj* a múltó idő szimbóluma, központi szerepet tölt be az élet és a halál között, tipikus női princípium, hullámozó mozgása révén szimbolikája a sötét vízzel konvergál. A haj erőszimbólum,⁸ a szerelmi varázslások egyik fontos eleme, afrodisziákumként hat a férfira, annak megkötésére szolgáló, negatív jelkép. A haj szőke színe a királyi szépséget, az istentől eredő erőt hivatott kifejezni, a nap és a búza színével megegyezik, innen ered a szőke haj privilégiuma. A lány által viselt hosszú fehér ruha szintén a tisztaságot, az isteni eredetet fejezi ki, viszont átmeneti rítusokban a fehér a halál matt színe.⁹ Hideg, női jelleget képviselő szín, amely a másik, fő női princípium, a hold szimbolikájával kontaminálódik. Első pillantásra bár isteni teremtménynek tűnik, célja a vadász megtévesztése. Ördögi valójának (patás lábának) elrejtésére és a férfi elcsábítására összpontosít. Egész lényére ez a kétarcúság a jellemző, a

⁷ Hoppál et alii 1997. (*nyom*)

⁸ Például Sámson hajának levágása után elveszíti erejét.

⁹ Vö. fehér gyász.

vadász megtévesztésére beveti ördögi női praktikáit: hosszú, kibontott haja szépen lebeg, bár nem fúj a szél, vékony, lepelszerű öltözékén áttetszik csábos alakja. Minden szépsége ellenére hősünk gyanút fog, mert a nőben van valami más, valami... démoni. A haj lebegése a szent szellem jelenlétére utal, a pünkösdi csodára emlékeztetve. (Jung 1997.) Hangtalanul intgetve, pusztá lényével csábítja magához a férfit.

3. A hiedelemalak azonosítása és a történet jelképisége

A boszorkányos, szépasszonyi vagy tündéri tulajdonságokkal felruházott női hiedelemalakok között nem mindig lehet különbséget tenni. E női alak ambivalens, megtévesztő lényénél fogva nem sorolható be egyértelműen a szakirodalom által leírt egyetlen kategóriába sem.¹⁰ Megfeleltethetnék a román néphitből ismert vadleánynak¹¹ is, aki az erdők uraként, lakójaként jelenik meg. Ez a hiedelemlény azonban első pillantásra is deviáns testi adottságokkal rendelkezik – az egész teste szőrös, haja szinte a földig ér. Ráadásul legtöbbször ő esik az emberek csapdájába.¹² Az európai népek többsége ismer női démonokat, mindegyik különböző adottságokkal bír, de egy vonás általában közös bennük: a férfiak elcsábítására, némelyek a meggyilkolására törekednek. A sztrigoj¹³ leginkább éjfélkor csap le áldozatára, meghurcolja, megveri és otthonától távol a mezőn vagy erdőben hagyja áldozatát. A sztrigoj tisztátalan lélek, férfi és női is lehet (leggyakrabban női), vámpír vonásokkal.

Dömötör Tekla a női démonokat két csoportra, boszorkányokra és szépasszonyokra osztja, mindkettőt szexuális kísértőként állítja elénk. Csábító női lények a fent említettek mellett az amazonok, a háрпиák, a nimfák, a sellők, a szirének, a nereidák, a najádok, a vilák, ezek azonban félig ember, de leginkább állati lények, az animális erotika megtestesítői. Ezeknek a therimorf alakoknak élettere többnyire kötött: a harcok amazonok az erdő lakói, a férfiakkal való szembeszállásuk és önellátó életmódjuk a matriarchális társadalmakra emlékeztet. A madár testű, asszony fejű háрпиák élettere a levegőhöz kapcsolódik, innen le-lecsapva ragadják el áldozatukat. A nimfák, sellők, szirének a vizek lakói, énekükkel csábítják el a gyanútlan halászt. Állati végtaggal rendelkező alakra Salamon Anikó hoz példát (Salamon 1987. 133–136.), az általa bemutatott lidércek, szépasszonyok azonban nem ló-, hanem lúdlábúak. Lólabú hiedelemalakra példa a görög mitológiából ismert tengeri isten, a triton, élettere azonban

¹⁰ Kutatásaim során legalábbis nem akadtam nyomára a történetbeli lánnyal minden tekintetben megegyező tulajdonságokkal rendelkező női hiedelemalaknak.

¹¹ Evseev 1998. (*Fata Sălbatică*)

¹² Lásd a csizmával való megfogását. Vö. Salamon 1987. 133–136, továbbá Seres 1981. 186–191.

¹³ Evseev 1998. (*strigoii*)

a vízi szférára korlátozódik, ráadásul maszkulin jellegű hiedelemként. A történetünkbeli lányra még igen hasonlít a Seres András által ismertetett, a háromszéki románság körében gyűjtött hiedelemmondákból körvonalázódó alak, a *iele*. Ez a lény egyébként a germán mitológiának is egyik ismert alakja. „A *iele*-k erdőn élő, vidám, szőke hajú, fehér és rózsaszínű hosszú ruhában járó szerelmes és kegyetlen szép leányok, akik a faluba is bejárnak. Rendszerint heten vagy kilencen (számuk mindig páratlan), néha egyedül jelentkeznek.” (Seres 1981. 191.) Énekükkel, táncukkal elveszik az ember eszét.

A balkáni népek folklórjának jellegzetes alakjai a zoomorf lények. Ezek tipológiai besorolása alakjuk, életterük, akcionálási területeik meghatározásával történt. A Pócs Éva által a hegyi tündérek kategóriájába sorolt hiedelemként dombokon, sziklákon, magaslatokon, völgyekben, sőt gödörben (!), föld alatti lyukakban élnek. (Pócs 1986. 187.) A szerb-horvát vidéken a vilákat a vadászó Diana/Artemisz alakjával hozzák kapcsolatba – ezek felül nők, alul állatok: vagy öszvér-, szamar-, szarvas-, lópatájúak, tehénlábúak. Sőt a ló-, szamar-, kecskelábú nereidák, vilák alakjaiban a Dionüszoszt kísérő Pán és Silenas attribútumait vélték felismerni. (Pócs 1986. 187.) Egy neves angol kutató e heterogén alakokat egyenesen a görög kentaurképzetekkel hozza kapcsolatba, ezek eredetét azonban nem a démonokhoz, hanem az állattá változni képes emberhez köti.¹⁴ A fent említett szakirodalom az ún. téli démonok csoportjába a farkas- és lódemónokat veszi, ezek kentaur vagy torz, felemás, lólábú lények, lakhelyük a földön, lyukakban van. Esetünkben is ilyen lányról lehet szó, a lóláb attribútuma a démoni jelleg hangsúlyosságát feltételezi. Korunk modern mítoszaiban is tovább él a lólábú asszony borzalmas alakja. Egy, a nyolcvanas években szárnyra kapott székelly hiedelemtörténet szerint a kamionra felkészülő asszony markában vérrögöket szorongat, szoknyája alól véres lólábai kandikálnak ki, miközben véres világvéget jósol („testvér testvért öl”, „a vér Ménaságtól az Akó kapuig folyik” stb.). Ez a székelly mítosz a kommunista diktatúra legkilátástalanabb korszakában egy katarktikus világvég lehetőségét vetítette előre. (Lásd: Tánczos 2000. 210–211.) Ebből kiindulva, a történetben felbukkanó nő szótlán csábításával leginkább a hurokba csalogató vadászó asszonnyal azonosítható, ehhez a képzetkörhöz társul a mindent behálózó, felfaló pók képének szimbolikája is. A vadász könnyen zsákmánnyá válhat; ha túl közel merészkedik, lecsap rá a Végzet Asszonya (*femme fatale*), aki véres kegyetlenséggel gyilkolja meg áldozatait. A véres horror leginkább a theriomorf vámpír-asszony attribútuma, ez a szimbólumtartomány magába foglalja a vadászó asszony és a kegyetlen anya képét is – a véres feminitás azonban a Végzet

¹⁴ Lásd: Pócs 1986. Idézi Lawson, J. C. görög folklórról írott művét: *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*. Cambridge 1910.

Asszonyának átfogó archetípusában teljesedik ki. A feminitás a sötét árnyoldalhoz tartozik, olyan női princípiumokat tartalmaz, mint a Hold, a víz (sötét víz, éjszakai szomorú víz, amely már fiziológiai megfelelőjét, a menstruációs vér képzetét is magában hordja, ez viszont ciklikussága révén visszaul a Hold szimbolikájához), ehhez kapcsolódik a haj képzetköre. A feminoid vadság egy – negatív jelképeket magába foglaló – szimbólumkonstellációból kiragadott különböző képekben fejeződik ki: a vadász asszony,¹⁵ aki gyilkos, vámpírszerű démonná válik, szépasszonyok, akik elcsábítják és véres brutalitással verik meg áldozataikat, csábító, kegyetlen tündérek, vízitündérek, akik az utazó életére törnek. A fatális nő szimbólumkörébe tartozik a bestiális, szörnyű anya képe az anya-incesztussal és a gyermekeit meggyilkoló kegyetlen anya képével összefüggésben. A történetben a nő démoni jellegét kétségtelenül *patás lólába* érzékelteti a legjobban, látványára a vadász eszeveszett menekülésbe kezd, sorsfordulatként értelmezhető, ahogy az üldözőből üldözött lesz. Az emberi alkat monstrosus, zoomorf jegyekkel kombinálva torz, alvilági jelleggel felruházott lényt eredményez; a szőrös végtag a mitológiákban az alvilági istenségek állati vonásait hangsúlyozza. (Evseev 1998.) A keresztény mitológiában az ördögöt, a gonoszt – nemegyszer templomi freskókon, kazettás mennyezeteken – patás, szőrös lábbal ábrázolták. (Lásd pl. Szacs vay 2002. 100–110.) A patás láb a fekete ló és az alvilági fekete bika lábának szimbolikájával konvergálva az alvilági erők képviselőjévé teszi, a lóláb a sátáni gonoszság kifejezője. A szőrös végtagoknak ugyanakkor erős fallikus jellegük van, ez az orgiasztikus sátáni szexualitás érzékeltetője. A *gödör* motívuma, amelyből a lány felbukkant, megerősíti kapcsolatát az alvilággal, mivel a gödör lefelé, az alsó ismeretlen felé nyit, az alsó világba való átmenetet, az alvilági kaput jelképező feminoid jellegű szimbólum. A *kapu* jellegzetessége, hogy átmenetet képvisel két tér- vagy időbeli állapot között, egyrészt összekötő, átengedő funkciója van – ez a híd képzetkörével mutat egyezést –, de elválasztás, ki- vagy bezárás jelleg is társul hozzá. A gödör képehez mindig valami negatív cselekvés, valami erkölcsi romlottság kontaminálódik, a sár (szégyen) szimbolikája is ide tapad: a csábító szépasszonyok a gödörben táncolnak (Salamon 1987. 133–136.), ahol kígyók, békák nyüzsögnek, érzékeltetve az alvilághoz való tartozást. A vadász üldözésekor a lány leleplezi önmagát, teljes valójában mutatkozik meg, avimorf tulajdonságát kihasználva úzi potenciális zsákmányát. Könnyedsége, ahogy a föld felett repül, megerősíti démoni létét, annál is inkább, mivel a könnyű test a boszorkányok attribútuma.¹⁶ A vadász esései, bukásai az üldöző esélyeit növelik, akcióját már-már sikeressé teszik. Jelen esetben az esés a beavató rítus buktatóira utal, az átmenetek problé-

¹⁵ Lásd: Artemisz esete a görög mitológiában.

¹⁶ Gondoljunk például a boszorkányok vízpróbájára.

máinak nehézségeit idézi. Az esés a zuhanással izomorf szimbólumtartomány, a felemelkedés ellentéte, a fizikai léthez való közeledést, pokoli rémlátomást idéz, amihez a sötétség képzelete is társul. Esés révén a könnyörtelenül rohanó idő és a halál karmaiba kerülhetünk. (Vö. Durand 1977. 139–140.) Hősünknek azonban *fegyverével* sikerül feltartóztatnia az üldöző nőt, a helyzet ideiglenesen stabilizálódik, az erőviszonyok kiegyenlítődnek. Úgy tűnik, a vadász megfelel a beavató próbán, sikerül megőriznie lelki tisztaságát. A *puska* a férfi fegyvere, a maszkulin szexualitás szimbóluma, minden mitológiában fallikus képzetek társulnak hozzá. Előreszegezett puskája a lányból rémületet vált ki. „Varcsogó”, gyerekes hangja a háрпиák éles hangját idézi. Az éles hang a sikoly felé konvergál, ami a dermesztő terror és a véres katasztrófa hangja. Ördögi belsőre utal, félelmetessé, hatalmassá teszi a nőt. A hátborzongató hang nemcsak a moldvai, hanem a gyimesi csángóknál is ismert. Egyik ismertebb létrehozója a *rekegő*nek nevezett kirekesztett, bolygó lélek¹⁷, a néphit szerint olyan ember lelke, aki nem részesült utolsó szentségekben és temetésben, vagy erőszakos halállal halt meg. Egy másik lélek kell hogy felváltsa, de addig rekeg, amíg valakit úgy megijeszt, hogy az szörnyethal, és csak ezután nyugszik meg. Helyette viszont a másik ember lelke válik rekegővé. A rekegő vagy test nélkül, vagy állatba bújva kószál éjjel-nappal áldozatát keresve. A lány rekegőéhez hasonló varcsogó hangja tisztátalan lélekre utal, a tehetetlenség (nem tud úrrá lenni áldozatán) által kiváltott és felgyülemlett indulat levezetése ebben az érthetetlen, agresszív varcsogásban jut kifejezésre. *Hirtelen megfordulása* ugyancsak állati gyorsaságot idéz – az elevenség az idő rettegett arcának az archetípusa. A gyors mozdulat az áldozatát elragadó állat sajátja, a hirtelen változás kompenzálása, sorsfordulat kapcsolódik e képzetkörhöz és a sors előli futásnak az archetípusával mutat összehajlást. Sorsfordulat, hiszen a csábításnak a vadász újfent nem tud ellenállni, követni kezdi, az pedig hívja... Egy harmadik személy, a másik vadász közbelépése megzavarja a csábítót, a varázs megtörik, a démon nem képes úrrá lenni áldozatán. Az iniciációt vezető vadász közbelépése megszünteti a démoni hatást. A lány eltűnése, akárcsak felbukkanása hirtelen, de teljesen más irányba történő cselekvés. Az aluról jövő nő a hegy tetején látható utoljára, alvilági lényének nem megfelelő szférában. Vagy csak azért ment a csúcsig, hogy a vadászt újból megtévesztve a túlsó oldalon újra leereszkedjék? A kérdés nyitott marad, hiszen egy olyan „üres időben” tűnt el a hegytetőn, amikor senki sem figyelt rá. A csúcs átlépése a tengely áthágását jelenti, így egyik oldala a profán lét, a másik a halhatatlanság doméniuma. A csúcs a tengely szimbolikájával telítődve az elválasztás motívumaként az idő legyőzésének a szimbólumává

¹⁷ Erről bővebben: Daczó 1981.

válik. (Guénon 1997. 375.) Ez az utolsó gesztusa megfutamodással ér fel, az áldozat lelkét nem sikerült megkaparintania. A vadász egy magasabb létformába vagy státusba való szimbolikus iniciációja minden bizonnyal megtörtént, bár segítséggel, de legyőzte az akadályt, sikerült úrrá lennie a Gonoszon. És ez a moldvai csángó ember életének legfontosabb szegmense: minden adandó alkalommal ellene szegülni az ördögnek, kinyilatkoztatni az Isten iránti visszavonhatatlan elkötelezettséget, feltétlen szeretetet.

4. Összegzés, következtetések

E vízió alapuló hiedelemtörténet archetipális elemzését lezárva, szimbolikus vonatkozásaira, saját gyűjtéseimre és a szakirodalom ehhez a témához kapcsolódó közzétett gyűjtéseire és tanulmányaira alapozva, úgy gondolom, kijelenthető, hogy a moldvai csángóság hiedelemrendszerének hiedelemlényei között a negatív női alakok vannak túlsúlyban. A tehénnek a bába veszi el a tejét, a gyermeket szépasszonyok vagy boszorkányok cserélik ki, a férfiakat szépasszonyok vagy csintalan, kegyetlen szép leányok (a „iele” moldvai megfelelői) táncoltatják félholtra, az asszonyokat, férfiakat éjszaka a sztrigoj rémíti halálra. Ezek mellett természetesen más hiedelemalakok is (visszajáró lélek, óriás, gonosz törpe – mikiduc, markoláb, fata sálbatică [vadleány], elásott kincset őrző kicsi zöld, piros vagy fekete emberke, különböző, alviláginak tartott állatok: [vér]farkas, kígyó, küldött béka, bagoly, fekete ló, fekete bika és még sorolhatnánk) élnek a néphitben, de úgy tűnik, hogy a mindennapok problémáinak okozói, a megmagyarázhatatlan jelenségek leggyakoribb kiváltói a gonosz női hiedelemlények. Hogy ez nem csak napjainkban van így, arra egy igen korai, 1230-ból származó feljegyzés a példa. Auvergne-i Vilmos, Párizs püspöke, minden női szellemet démonként definiált. Meggyőző érvelése a következő volt: a női nemet a férfiból teremtették a szaporodás és a gyermekáldás céljából. De egy elvont szellemi lény számára lehetetlen a szaporodás... Ennélfogva ez a nemi különbség, vagy legalábbis annak látszata világos jel: a jó angyalok csak férfialakban jelennek meg, és sohasem nőként, mint a gonosz szellemek. (Caciola 2002. 177.) A kegyetlen nő dolgozatban tárgyalt különböző megjelenítései részsziimbólumok. Részai egy átfogó szimbólumkonstellációnak, amelynek magva a Végzet Asszonya archetípus, és amely egyesít magában mindent, ami negatív, feminin és gonosz.

Szakirodalom

- CACIOLA, Nancy
2002 Lélegzet, szív, bélrendszer: a test és a szellemek a középkorban. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz*. Budapest, 117–132.
- CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain
1994 *Dicționar de simboluri*. I–II. București
- DACZÓ Árpád
1981 A gyimesi rekegő. In: Kós Károly, dr.–Farágó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1981*. Bukarest, 197–202.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest
- DURAND, Gilbert
1977 *Structurile antropologice ale imaginarului*. București
- ELIADE, Mircea
1987 *A szent és a profán*. Budapest
1991a *Cosmologie și alchimie babiloniană*. Iași
1991b *Drumul spre centru*. București
1997 *Képek és jelképek*. Budapest
- EVSEEV, Ivan
1998 *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara
- FRANZ, Marie-Louise von
1992 *Női mesealakok*. Budapest
- GUÉNON, René
1997 *Simboluri ale științei sacre*. București
- HOPPÁL Mihály et alii (szerk.)
1997 *Jelképtár*. Budapest
- JUNG, Carl Gustav
1997 *A szellem szimbolikája*. Budapest
- PÁL József–UJVÁRI Edit (szerk.)
1997 *Szimbólumtár*. Budapest
- PÓCS Éva
1986 Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia* XCVII. 2–4. 177–256.
2002 Natúra és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás”. In: Uő. (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz*. Budapest, 165–220.
- POZSONY Ferenc
1998 Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás*. Budapest, 72–81.
- SALAMON Anikó
1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások*. Budapest

SELIGMANN, Kurt

1997 *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. h. n. (Kairosz Kiadó)

SERES András

1981 Erdők, vizek csodás lényei Háromszéken és a környező vidéken. In: Kós Károly, dr.–Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1981*. Bukarest, 185–197.

SZACSVAY Éva

2002 Protestáns ördöggépzetek: kép és üzenet. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz*. Budapest, 100–110.

TÁNCZOS Vilmos

2000 *Keletnek megnyílt kapuja*. Csíkszereda

